

ALP ER TO'NGA: TURK TARIXI VA ADABIYOTDAGI ATOQLI QAHRAMON

Abduvaliyeva Sarvinoz Abdujabbor qizi

Renessans ta'lim universiteti.

Filologiya va tillarni o'qitish (O'zbek tili).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17192121>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alp Er To'nganing turkiy tarix va adabiyotdagi o'rni keng yoritilgan. Alp Er To'nga afsonaviy qahramon va buyuk hukmdor bo'lib, uning hayoti va faoliyati qadimgi turk va fors manbalarida aks etgan. "Shohnoma" asarida u Afrasiyob nomi bilan tasvirlanib, Turon va Eron o'rtasidagi urushlarning markaziy shaxslaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Mahmud Koshg'ariyning "Devoni Lughāt at-Turk" asarida Alp Er To'ngaga bag'ishlangan mashhur marsiya keltirilgan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u Bilig" asarida esa u adolatli hukmdor sifatida tasvirlangan. Maqolada Alp Er To'nganing harbiy yurishlari, davlat boshqaruvidagi yutuqlari va turkiy xalqlarning birligini ta'minlash yo'lidagi harakatlari misollar bilan tahlil qilingan. Shuningdek, uning siymosi xalq dostonlari, afsonalar va turkiy adabiyotda qanday ifodalangani ko'rsatib berilgan. Alp Er To'nganing qahramonligi va donoligi milliy g'urur timsoli sifatida turkiy xalqlar madaniyatida muhim o'rin egallaydi. Ushbu maqola turkiy xalqlarning tarixiy merosini anglash va qadrlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Alp Er To'nga, Turkiy tarix, Qahramon, Shohnoma, Afrasiyob, Eron-Turon urushlari, Mahmud Koshg'ariy, Devoni Lughāt at-Turk, Qutadg'u Bilig, Yusuf Xos Hojib, Firdavsiy, Adolatli hukmdor, Harbiy strategy, Xalq dostonlari, Tarixiy meros, Turkiy madaniyat, Milliy g'urur, Og'zaki ijod, Jasorat, Davlat boshqaruvi.

Alp Er To'nga – turkiy tarixda muhim o'rin tutgan afsonaviy qahramon va buyuk hukmdor bo'lib, u haqidagi ma'lumotlar qadimgi turk va fors manbalarida uchraydi. U turkiy xalqlarning buyuk shohi sifatida tilga olinib, jasorati, adolati va harbiy mahorati bilan mashhur bo'lgan. Alp Er To'nga turkiy madaniyatning ajralmas qismi va tarixiy merosi bo'lib, tarixiy voqealar va adabiyotda alohida o'rin egallaydi.

Tarixiy Manbalarda Alp Er To'nga. Afrasiyobning Davlat Arbobi Sifatidagi Faoliyati

Alp Er To'nga haqidagi asosiy ma'lumotlar fors shoiri Firdavsiy tomonidan yozilgan "Shohnoma" asarida uchraydi. Unda Alp Er To'nga Eron va Turon o'rtasidagi kurashlarda faol ishtirok etgan turoniy hukmdor sifatida tasvirlanadi. "Shohnoma"da u Afrasiyob nomi bilan tilga olinadi va Eron shohi Kayxusrav bilan bo'lgan urushlar markazida bo'lgan buyuk sarkarda sifatida ko'rsatiladi.

"Shohnoma" asarida Alp Er To'nga (Afrasiyob) Eron va Turon o'rtasidagi urushlarning bosh qahramonlaridan biri sifatida tasvirlangan. U qo'rqmas sarkarda, dono hukmdor va jang maydonidagi buyuk strateg sifatida gavdalanirilgan. Asarda Afrasiyob Eron shohlari bilan uzoq davom etgan janglarda qatnashib, ayniqsa Kaykovus va Kayxusrav bilan to'qnash kelgan. Oxir-oqibat, Kayxusrav tomonidan mag'lubiyatga uchrab, o'ldirilgan. "Shohnoma"da Afrasiyob faqat harbiy jihatdan emas, balki siyosiy jihatdan ham muhim shaxs sifatida tasvirlanadi. U Turon yerlarining obodligi va mustahkamligini saqlashga harakat qilgan, biroq o'zining shafqatsizligi va haddan tashqari shubhalari tufayli ko'plab dushman orttirgan. U davlat boshqaruvida uzoqni ko'ra oladigan siyosatchi bo'lishiga qaramay, ba'zan hissiyotlariga berilib ketishi oqibatida halokatga uchraydi. Afrasiyob o'z hukmronligi davomida Turon va Eron o'rtasidagi

muvozanatni saqlashga harakat qilgan, biroq unga qarshi qilingan fitnalar va ichki isyonlar uning qudratini susaytirgan.

"Shohnoma"da Afrasiyobning davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

U nafaqat harbiy strateg sifatida, balki Turon davlatining siyosiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga intilgan hukmdor sifatida ham tasvirlangan. Afrasiyob o'z saltanatini mustahkamlash, yerlarni kengaytirish va dushmanlariga qarshi kuchli ittifoqlar tuzishga intilgan.

U mamlakatni himoya qilish bilan birga, savdo yo'llarini kengaytirish va ichki iqtisodiyotni rivojlantirishga ham e'tibor bergan. Shu bilan birga, Afrasiyob davlat boshqaruvida markazlashgan hokimiyatni shakllantirishga harakat qilgan. U o'z tarafdorlarini davlatning muhim lavozimlariga tayinlagan va tartib-intizomni kuchaytirgan. Biroq, haddan tashqari shubhalari tufayli u o'z yaqinlaridan ham shubhalangan va ba'zi sodiq kishilarini yo'q qilishga majbur bo'lgan. Bu esa uning taxtini yanada beqaror holga keltirgan. Oxir-oqibat, Kayxusrav tomonidan mag'lub etilishi va qatl qilinishi ham aynan uning siyosiy xatolarining oqibatidir.

Turkiy yozma yodgorliklardan biri bo'lgan "Qutadg'u Bilig" asarida ham Alp Er To'nga haqida ma'lumot beriladi. Ushbu asarda Alp Er To'nga dono va adolatli hukmdor sifatida tilga olinib, uning davlat boshqaruvidagi odilligi va jasorati haqida so'z yuritiladi. Yusuf Xos Hojib o'z asarida uni davlat boshqaruvining namunasi sifatida keltirib, uning fazilatlarini ta'kidlaydi.

"Qutadg'u Bilig"da Alp Er To'nga turkiy xalqlarning buyuk sarkardasi va rahnamosi sifatida gavdalantirilgan." Mahmud Koshg'ariyning "Devoni Lughāt at-Turk" asarida esa Alp Er To'nga haqidagi mashhur marsiya keltirilgan. Ushbu marsiya turkiy xalqlarning chuqur qayg'usini aks ettiradi va Alp Er To'nganing o'limi katta yo'qotish sifatida tasvirlanadi.

Marsiyaning matni quyidagicha:

"Alp Er To'nga o'ldi mi, O'lmas erdi emdi kim?"

Oq suv oqur, gash yer tutar, Endi yurak yutunur."

Bu satrlar turkiy xalqlarning tarixiy xotirasi va adabiy merosi sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Mahmud Koshg'ariy ushbu marsiyaning "Devoni Lughāt at-Turk" asarida keltirib, turkiy xalqlarning o'tmishidagi buyuk shaxslarni esga olish va qadrlash muhimligini ta'kidlagan. Bu marsiya Alp Er To'nganing o'limiga bag'ishlab yozilgan bo'lib, unda turkiy xalqlarning chuqur qayg'usi ifodalangan. Bu adabiyotlar turkiy adabiyotdagi eng qadimiy manbalar qatoriga kiradi va Alp Er To'nganing o'rnini yaqqol ko'rsatadi.

Adabiyot va Folklorda Alp Er To'nga

Alp Er To'nga turkiy xalq dostonlari va afsonalarida ham keng tilga olinadi. U jasur, dono va adolatli hukmdor sifatida tasvirlanadi. Uning siymosi xalq orasida qahramonlik ramzi sifatida qabul qilingan. O'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman va boshqa turkiy xalqlarning og'zaki ijodida Alp Er To'nga haqida turli rivoyatlar mavjud. Bu rivoyatlar uning jasorati, adolati va donoligi haqida hikoya qiladi. Xalq dostonlari va eposlarida u qahramonona janglarda ishtirok etgan, xalqi uchun kurashgan, o'zining shijoati va donoligi bilan mashhur bo'lgan shaxs sifatida tasvirlanadi. Qirg'iz xalqining "Manas" eposida, qozoq dostonlarida va o'zbek xalq og'zaki ijodida Alp Er To'nga buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatida esga olinadi. Ushbu rivoyatlar turkiy xalqlarning tarixiy xotirasida uning buyuk siymosi doimo yashab kelayotganini ko'rsatadi.

Turk adabiyotida Alp Er To'nga obrazidan ko'plab yozuvchilar foydalanishgan. Masalan, Ziya Gökalp o'zining turkchilik mafkurasiga oid asarlari, jumladan, "Türkçülüğün Esasları" va "Türk Töresi" kitoblarida Alp Er To'nganing qahramonlik va adolat timsoli ekanligini ta'kidlagan. "Türkçülüğün Esasları" asarida u Alp Er To'ngani turkiy xalqlarning milliy

qahramoni sifatida tasvirlab, uning adolatparvarligi va jasoratini madh etgan. "Türk Töresi" kitobida esa u turkiy davlat qurilishining asosiy qadriyatlarini tushuntirib, Alp Er To'nganing boshqaruv uslubi va siyosiy donoligini namuna sifatida ko'rsatgan. Ziya Gökalp ushbu asarlarida Alp Er To'ngani turkiy merosning muhim qismi sifatida e'tirof etib, milliy ong va birdamlikni mustahkamlashga chaqirgan. Shuningdek, turk yozuvchisi Nihal Atsız o'zining tarixiy romanlari, jumladan, "Bozkurtlar Diriliyor" va "Bozkurtlar" asarlarida Alp Er To'nganing obrazini yoritgan. Ushbu asarlarda u turkiy xalqlarning buyuk sarkardasi va adolat timsoli sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, Alisher Navoiyning "Tarixi muluki Ajam" asarida ham Alp Er To'ngaga oid eslatmalar uchraydi, unda u qadimgi turkiy hukmdorlarning eng mashhurlaridan biri sifatida tilga olinadi. XX asr turk adabiyotida, xususan, Yahyo Kemol Beyatlı va Mehmet Emin Yurdakul kabi shoirlar Alp Er To'nganing qahramonligini o'z she'rlarida madh etishgan. Uning hayoti va faoliyati ko'plab qahramonlik dostonlari, tarixiy romanlar va ilmiy tadqiqotlarda aks etgan. Jumladan, turk yozuvchilari va shoirlari uning jasorati, adolati va donoligini o'z asarlarida yoritib, turkiy xalqlarning qahramonlik ruhi va birdamligini ifodalashgan. Ayniqsa, XX asr turk adabiyotida Alp Er To'nga timsoli milliy g'urur va tarixiy merosning ramzi sifatida tez-tez tilga olinadi. Bu, avvalo, turkiy xalqlarning tarixiy ildizlariga bo'lgan qiziqishning ortishi, milliy ong va birdamlikni mustahkamlashga intilish bilan bog'liq. Shuningdek, uning qahramonliklari va donoligi turk adabiyotida vatanparvarlik va tarixiy merosni madh etish vositasi sifatida keng yoritilgan. Uning hayoti va faoliyati qahramonlik dostonlari hamda tarixiy romanlarda aks etgan. Uning timsoli turkiy xalqning birligi va kurash ruhi bilan bog'liq holda tasvirlanadi.

Alp Er To'nganing Tarixiy Ahamiyati

Alp Er To'nga turkiy xalqlar tarixida buyuk jasorat va sadoqat timsoli bo'lib qolgan. U jang maydonlaridagi mardonavorligi, dono siyosati va xalq manfaati uchun olib borgan kurashlari bilan ajralib turgan. U Turon va Eron o'rtasidagi uzoq davom etgan urushlarda qatnashgan, qo'shinlarini mahorat bilan boshqargan va o'z strategik qarorlari bilan ko'plab g'alabalarga erishgan. Masalan, "Shohnoma" asarida tasvirlanganidek, u Eron shohi Kaykovus va Kayxusravga qarshi olib borgan janglarida katta muvaffaqiyatlarga erishgan. Bundan tashqari, u Turon davlatining ichki barqarorligini saqlashga, qabilalarni birlashtirishga va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga harakat qilgan. Uning harbiy yurishlari va davlat boshqaruvidagi yutuqlari turkiy xalqlarning tarixiy xotirasida muhim o'rin egallaydi. Masalan, u Eron shohlari Kaykovus va Kayxusravga qarshi yurishlari bilan mashhur bo'lib, "Shohnoma" asarida Afrasiyob nomi bilan tasvirlangan. U Turon yerlarini himoya qilish va mustahkamlash yo'lida strategik harbiy harakatlarni amalga oshirgan. Bundan tashqari, u ichki siyosatda ham muhim o'zgarishlar kiritib, turkiy qabilalarni birlashtirishga intilgan va davlat boshqaruvida adolat tamoyillariga tayanib ish olib borgan. Uning bu sa'y-harakatlari turkiy xalqlarning tarixiy merosida ulkan iz qoldirgan. Uning shijoati nafaqat harbiy g'alabalarda, balki adolatli boshqaruvi va turkiy qabilalarni birlashtirish yo'lidagi sa'y-harakatlarida ham namoyon bo'lgan.

Xalq og'zaki ijodida u yengilmas qahramon, dono podshoh va milliy birdamlik ramzi sifatida ulug'langan. Uning nomi asrlar davomida ko'plab afsonalar, dostonlar va tarixiy asarlarda yashab kelmoqda. Uning faoliyati nafaqat harbiy yutuqlari, balki davlat boshqaruvidagi adolati, oqilona siyosati va xalq manfaati yo'lidagi xizmatlari bilan ham qadrlanadi. U o'z davrida tartib-intizomni saqlash, adolatli boshqaruvni yo'lga qo'yish va turkiy xalqlarni birlashtirishga harakat qilgan. U turkiy qabilalarni birlashtirish va ularning mustaqilligini saqlab qolish uchun kurashgan buyuk shoh sifatida e'tirof etiladi. Bugungi kunda Alp Er To'nga

nafaqat tarixiy shaxs, balki milliy g'urur va iftixor timsoli sifatida eslanadi. Uning merosi turkiy xalqlarning madaniy va tarixiy qadriyatlarida yashab kelmoqda.

Ko'plab tadqiqotchilar uning shaxsini o'rganishda davom etib, turkiy tarixda tutgan o'rnini yanada chuqur yoritishga harakat qilishmoqda.

Xulosa

Alp Er To'nga turkiy tarix va adabiyotning ajralmas qismi bo'lib, uning jasorati va buyukligi asrlar davomida unutilmagan. U haqidagi ma'lumotlar nafaqat tarixiy manbalarda, balki xalq dostonlari, afsonalar va adabiy asarlarda ham keng yoritilgan. Masalan, "Shohnoma"da u Afrasiyob nomi bilan tilga olinadi va Eron-Turon urushlarida markaziy shaxs sifatida tasvirlanadi. Mahmud Koshg'ariyning "Devoni Lughāt at-Turk" asarida Alp Er To'ngaga bag'ishlangan mashhur marsiya keltirilgan. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u Bilig" asarida u adolatli hukmdor sifatida tilga olinadi. Bu asarlar Alp Er To'nganing tarixiy ahamiyati va xalq xotirasidagi o'rnini ko'rsatadi. Uning qahramonliklari va adolatli boshqaruvi turkiy xalqlarning madaniy merosida muhim o'rin egallagan. Bugungi kunda ham Alp Er To'nganing siymosi milliy g'urur va tarixiy qadriyatlarni ifodalovchi timsol sifatida qadrlanadi. U haqidagi afsonalar va tarixiy ma'lumotlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning siymosi turkiy xalqlarning milliy o'zligini anglash va buyuk ajdodlarimizning merosini qadrlashda muhim o'rin tutadi.

References

1. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi (O'quv qo'llanma). –T.: Universitet, 2007. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi...
2. Abulg'oziy. Shajarayi turk. Nashrga tayyorlovchi Q.Munirov, Q.Mahmudov. –T.: Cho'lpon, 1992. 15-bet.
3. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. Fors tilidan B.Ahmedov, N.Norqulov va M.Hasaniy tarjimasi. –T.: Cho'lpon, 1994. 34-bet.
4. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi.
5. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi.
6. Xo'jaev A. Turk //O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-jild...